

Mletačka Istra u ranom novom vijeku: demografska kretanja i društveni odnosi

Ladić, Lana

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:996543>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-17**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

ZAVRŠNI RAD

Mletačka Istra u ranom novom vijeku: demografska kretanja i društveni odnosi

Student: Lana Ladić

Studijska grupa: dvopredmetni preddiplomski studij povijesti i filozofije

Mentorica: dr.sc. Dubravka Božić Bogović

Akadska godina: 2019./2020.

Rijeka, rujan 2020.

SADRŽAJ

1. SAŽETAK	3
2. SUMMARY	3
3. UVOD	4
4. MLETAČKA ISTRA: POVIJESNO-GEOGRAFSKI OKVIR	5
5. DEMOGRAFSKA KRIZA MLETAČKE ISTRE	7
6. ČINITELJI DEPOPULACIJE	7
6.1 Prodori Turaka	7
6.2 Ratovi.....	7
a) Rat Cambraiske lige (1508.-1523. godine)	7
b) Uskočki rat (1615.-1618.).....	8
6.3 Epidemije bolesti	8
6.4 Klima	9
7. ISTARSKI GRAD I SELO	10
8. KOLONIZACIJA	11
9. KRETANJE STANOVNIŠTVA OD 16. DO 18.STOLJEĆA	13
10. SASTAV ISTARSKOG STANOVNIŠTVA	15
11. PRIMJERI GRADA PULE I KAŠTELA BALE	17
12. ISTARSKO „BOLESNO TIJELO“	20
13. ZAKLJUČAK	23
14. POPIS PRILOGA.....	24
15. LITERATURA.....	25

1. SAŽETAK

Mletačka se Istra u 16. i 17. stoljeću našla u demografskoj i gospodarskoj krizi. Do takva stanja dolazi zbog ratova, epidemija zaraznih bolesti, prodora Turaka i klimatskih promjena. Nagli demografski pad mletačka i lokalna vlast pokušavaju riješiti organiziranom kolonizacijom, naseljavajući ljude iz raznih dijelova Hrvatske i Europe. Demografska kretanja dovode do sudara raznih kultura i ustroja društvenih mijena. Istarsko se društvo u tim stoljećima našlo u moralnoj i društvenoj krizi.

KLJUČNE RIJEČI: Mletačka Istra, povijesna demografija, kriza, rat, bolest, kolonizacija, društvo, kultura

2. SUMMARY

In the 16th and 17th century the Venetian Istria found itself in a demographic and economic crisis. It came to this state of being because of many wars, epidemics of infectious diseases, Turkish invasions and climate change. To resolve this sudden demographic decline the Venetian and local authority tried out an organized colonization by migrating people from various parts of Croatia and Europe. These demographic movements lead to diversified culture clash and therefore societal changes. The Istrian society found itself within a moral and social crisis throughout these centuries.

KEY WORDS: Venetian Istria, historical demographics, crisis, war, disease, colonization, society, culture

3. UVOD

Rani novi vijek Istarskog poluotoka pod mletačkom vlašću razdoblje je velike gospodarske i demografske krize. Šesnaesto i sedamnaesto stoljeće obilježili su ratovi i epidemije raznih bolesti poput kuge i malarije. Takvo je stanje dovelo do naglog i velikog demografskog pada. Mletačke i lokalne vlasti provode proces organizirane kolonizacijeda bi popravile situaciju na poluotoku, a taj proces traje još od kraja srednjega vijeka.

Cilj je ovog rada prikazati Mletačku Istru, opisati procese demografskih kretanja i odrediti koji su to čimbenici utjecali na takvo turbulentno demografsko kretanje. Također je u cilju prikazati istarsko demoralizirano društvo u doba velikih kriza te kako su demografska kretanja utjecala na društvene odnose.

Rad počinje opisom Mletačke Istre i prikazom dijelova koji su pripadali novovjekovnoj Veneciji. Na to se nadovezuju činitelji depopulacije – ratovi, bolesti te klimatske promjene. Nadalje se opisuje kolonizacijski proces koji provode lokalne i mletačke vlasti. Nakraju se nalazi opisana struktura društva izazvana ranije opisanim promjenama, društveni odnosi te opće stanje istarskog društva. Također su priloženi grafikoni i tablice radi lakšeg razumijevanja.

Ovaj je rad sinteza istraživanja i djela povjesničara, to jest poznavatelja povijesti Istarskog poluotoka. Najbolji prikaz Istre u ranom novom vijeku pružio je Miroslav Bertoša. Čitajući njegova djela naišla sam na mnoštvo korisnih i zanimljivih informacija koje sam iskoristila i primijenila u završnom radu. Od velike važnosti i pomoći za stvaranje završnog rada bila su i djela Slavena Bertoše, Mirjane Mogorović Crljenko i Danijele Doblanović.

4. MLETAČKA ISTRA: POVIJESNO-GEOGRAFSKI OKVIR

Mletačka Istra (*Provincia dell'Istria*) bila je posjed Republike Svetoga Marka čija se rasprostranjenost protezala na čak tri četvrtine Istarskog poluotoka, to jest na 2600 četvornih kilometara. Pokrajina Istra, naziv koji je zapravo nosila, u 16. i 17. stoljeću predstavljala je, kako Bertoša navodi, „osebujni svijet u malom“.¹ To su razdoblje obilježile korjenita preobrazba istarskog gospodarstva i etničkog sastava te dinamična demografska kretanja.²

Iako je Mletačka Republika bila na vrhuncu povijesnog sjaja u 15. stoljeću, u razdobljima *Cinquecentai Seicenta* (16. i 17. stoljeća) suočava se s velikim krizama.³ Razdoblje prosperiteta Republike Svetog Marka ne podudara se s napretkom njezinih posjeda diljem Istarskog poluotoka, no doba krize u 16. i 17. stoljeću itekako dovodi do nazatka na tim istim posjedima.⁴

Istra je za pomorsko-trgovačku Veneciju predstavljala „navigacijsku stanicu iznimne važnosti“.⁵ Venecija je zato podčinjavala zapadnoistarske gradove ne bi li pospješila svoj prodor na Levant.⁶ Ti su joj se gradovi u strahu jedan za drugim predavali⁷ te se razvijali u gradove na lagunama čija je uloga za razvoj posredničke trgovine između Istoka i Zapada bila veoma važna.⁸ Tijekom svoje vladavine na poluotoku Venecija je „ograničavala političku slobodu i sprečavala gospodarsku inicijativu istarskih gradova“ kako bi zaštitila vlastite interese. Takva venecijanska politika nije negativno utjecala na razvoj istarskih posjeda, već su se gradovi do dvadesetih godina 16. stoljeća brzo oporavljali od padova te nisu zapadali u veće krize.⁹

Mletački prodor na Istarski poluotok odvijao se u etapama u razdoblju od 150 godina. U prvoj su etapi (1267. i 1283. godine) zauzeli sjeverozapadni dio Istre, to jest Poreč, Umag, Novigrad, Sutlovreč, Motovun, Kopar, Izolu i Piran. U drugoj etapi (od 1331. do 1332. godine) predaje im se jugozapadni dio, Pula, Rovinj i Bale. Treća etapa odvija se od 1411. do

¹ BERTOŠA M., 1995, 17.

² BERTOŠA M., 1995, 17.

³ BERTOŠA M., 1995, 18.

⁴ BERTOŠA M., 1995, 19.

⁵ BERTOŠA M., 1995, 20.

⁶ VRANDEČIĆ, BERTOŠA M., 2007, 83.

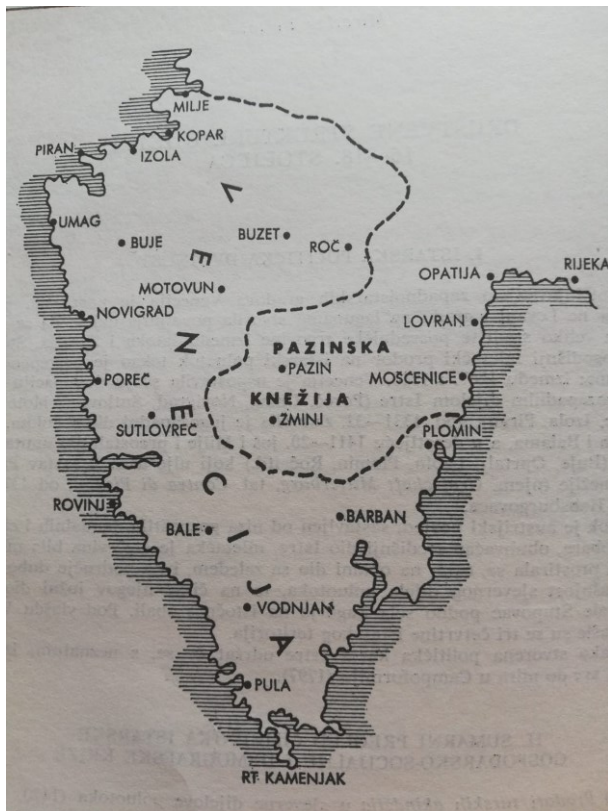
⁷ BERTOŠA M., 1995, 19.

⁸ VRANDEČIĆ, BERTOŠA M., 2007, 83.

⁹ BERTOŠA M., 1995, 20.

1420. godine te tokom tih devet godina zauzimaju Milje i unutrašnjost Istre (Buje, Oprtalj, Labin, Plomin, Roč).¹⁰

Posljednje teritorijalne promjene na istarskom posjedu Republike Svetog Marka uvjetovali su ratovi s Cambraskomligom i Austrijom početkom 16. stoljeća te su se kao takve održale do njezine propasti 1797.godine. Pripojili su Hrastovje i Završje, Draguč i Barban dok su izgubili Črni Kol, Sorceb, Mokovo i Novigrad. Godine 1535. Tridentskim mirom, iako nije specifično određeno koji će dio zemlje pripasti kojoj strani, okvirno je dogovorena crta razgraničenja na kojoj su se idućih stoljeća vodile bitke između Venecije i Austrije.¹¹

Karta1. Posjed Mletačke Republike i Austrijske kuće u Istri od 16. do 18. stoljeća (GROSS, BERTOŠA M., 1981, 128.)

¹⁰VRANDEČIĆ, BERTOŠA M.,2007, 83.

¹¹DAROVEC,1997, 50.

5. DEMOGRAFSKA KRIZA MLETAČKE ISTRE

Od 16. do 18. stoljeća Istarski se poluotok suočava s teškom populacijskom krizom. Brojni ratovi i epidemije raznih bolesti u velikoj su mjeri upropastili uvjete života i onemogućili održavanje gole egzistencije. Takvo stanje dovodi ne samo do smrtnih slučajeva, već i do masovnog bijega iz zemlje.¹² Opustošenu istarsku zemlju mletačke su vlasti pokušale revitalizirati doseljavanjem novog stanovništva dajući im zapuštene zemljišne površine i određene povlastice.¹³

6. ČINITELJI DEPOPULACIJE

6.1 Prodori Turaka

Turci su prodirali i pustošili Istarski poluotok od 1470. do 1511. godine u više navrata.¹⁴ Naj snažnije su harali tijekom zadnje četvrtine 15. stoljeća i to uglavnom rubnim dijelovima prema Furlaniji. Dvije su se vlasti, mletačka i austrijska, dobro organizirale u obrani obale do koje Turci nikada nisu doprli. Ipak, zbog takva su obrambenog sustava mjesta u unutrašnjosti najviše stradala.¹⁵ Pljačke, ubojstva ondašnjeg stanovništva, uništavanje gradova i zemlje jasni su uzroci populacijske krize Pokrajine.

6.2 Ratovi

a) Rat Cambraiske lige (1508.-1523. godine)

Rat Cambraiske lige jest rat koji se vodio između Mletačke Republike i Cambraiske lige, koalicije nekoliko europskih država koje su pokušale zaustaviti mletačku prevlast na Apeninskom poluotoku.¹⁶ Već 1508. godine dolazi do otvorenih mletačko-austrijskih sukoba na području Istarskog poluotoka koji je bio popraćen teškim razaranjima, pljačkama, uništavanjem zemlje te ubijanjem stoke. Jasno je da su posljedice takva sukoba bile teške i

¹²GROSS, BERTOŠA M., 1981, 131., 132.

¹³BERTOŠAM., 1995, 87.

¹⁴BERTOŠAM., 1995, 50.

¹⁵DAROVEC, 1997, 50./51.

¹⁶BERTOŠAM., 1995., 127.

dugotrajne te su se očitovale ne samo u gospodarskoj i društvenoj sferi već u stalnom demografskom padu.¹⁷

b) Uskočki rat (1615.-1618.)

Od 1615. do 1618. godine vodio se Uskočki rat kao posljedica stalne austrijsko-mletačke borbe za prevlast na Jadranu. Gotovo su čitav dio mletačke Istre u prvoj fazi rata spalili i potom opljačkali uskoci, austrijska vojska i naoružani seljaci.¹⁸ Uskoci su nasilno stanovnicima poluotoka oduzimali stočarske proizvode, uglavnom žitarice i vino, a osim toga otimali su i ubijali tamošnje stanovništvo. Uništena su zemljišta i polja zbog čega su ratarska i stočarska proizvodnja onemogućene. Nepovoljnom stanju u kakvom se našla Mletačka Istra nisu pomogle ni feudalne, polufeudalne i fiskalne obaveze kakve je mletačka vlast nametnula stanovnicima.¹⁹ Očekivani ishod ovakvog stanja jesu nestašica sijena i svih žitarica, posebice zobi. Glad, opća nestašica, bolesti i psihoza straha naveli su žiteljstvo da bježe sa svojih posjeda za boljim životnim uvjetima u kaštele koji su postali prenapučeni.²⁰ Najbolji primjer lošeg stanja jesu dobrostojeći gradovi poput Kopra i Pule koji zapadaju u „jadno stanje“ i postaju „prebivališta melankolije, bolesti i smrti“.²¹

U drugoj fazi rata uništeno je 90-99% stoke, spaljeno 60-90% kuća i napušteno 90-98% obrađivanih zemljišnih površina. Rat je prekinuo dugotrajni proces kolonizacije Istre.²² Uskočki je rat, uz epidemije, najviše utjecao na loše stanje u Mletačkoj Istri čiji je rezultat bila silazna krivulja demografskog kretanja.

6.3 Epidemije bolesti

U 16. i početkom 17. stoljeća epidemije kuge izazvale su najteže posljedice. Vijesti o kugi javljaju se već 1507. godine. Godine 1527. kužna epidemija zahvatila je obalno područje od Pule do Kopra zbog čega se prekidaju trgovačke veze s Trstom. Godine 1553. kuga se pojavljuje u Istarskoj knežiji s koje prelazi na dio Istarskog poluotoka pod Mlečanima. Najteže su bili pogođeni Milje i Kopar. Od 1553. do 1554. godine stanovništvo Kopra opada za čak dvije trećine.²³ Istru je između 1631. i 1632. godine pogodila najteža, ali i posljednja epidemija kuge koja je izazvala najveću depopulaciju. Žljezdana kuga koja se pojavila u Istri

¹⁷GROSS, BERTOŠA M.,1981, 127.

¹⁸GROSS, BERTOŠA M.,1981, 129.

¹⁹BERTOŠAM.,1995, 333.

²⁰BERTOŠAM.,1995, 338.

²¹BERTOŠAM.,1995, 315.

²²GROSS, BERTOŠA M.,1981, 131.

²³BERTOŠAM.,1995, 51.

zbog svog naglog nastupa izazvala je strah među stanovništvom koje je masovno napuštalo mjesto stanovanja i za sobom ostavljalo neobrađena polja i ljetine.²⁴ Smrtnost izazvana kugom bila je velika te je još više pogoršavala populacijske prilike. Kuga nije predstavljala samo medicinski fenomen, već i onaj populacijski. Nadalje, bolest koja je također potresla Istarski poluotok bila je malarija. Zahvaćala je Pulu, Umag i Novigrad. Nekada obrađene površine bile su pretvorene u močvarne i malarične zbog ratnih razaranja, zapuštanja obradivih površina i kuge. Malaria se dugo zadržavala na određenom području, a od 1580. do 1601. godine u razdoblju kada kuge nije bilo uzrokovala je smanjenje stanovništva Poreča za čak 75%. U Istri su se pojavljivale i druge zarazne bolesti poput tifusa.²⁵

6.4 Klima

U 16. stoljeću Istru zahvaća takozvano „malo ledeno doba“ prisutno u Europi još od 15. stoljeća. Nagli prelazak s toplog na vrijeme oštih i dugih zima negativno utječe ne samo na gospodarske prilike, već i na demografsku sliku Istarskog poluotoka. Nagle promjene vremena povezuju se i s pojavom zaraznih bolesti poput kuge.

Problem je predstavljalo i sve manje pridavanje pažnje mletačkim perifernim područjima u doba dekadencije Republike Svetog Marka. Mletačka je Republika u želji da zadrži značaj europskog središta i jake pomorske sile zanemarivala područja svojeg dominija u kojima su posljedice ratova, epidemija zaraznih bolesti i klime bile katastrofalne ne samo po gospodarsku već i demografsku sliku. Upropastili su se uvjeti života, a omogućavanje gole egzistencije postajalo je nemoguće. Ljudi su masovno iseljavali s područja zahvaćenih katastrofama, za sobom ostavljali zemljišta i ljetine. Naglasak je na obiteljima iz redova siromašnih slojeva čiji je opstanak bio nemoguć.²⁶

²⁴BERTOŠAM.,1995, 52.

²⁵BERTOŠAM.,1995, 53.

²⁶BERTOŠA M.,1995, 55.

7. ISTARSKI GRAD I SELO

Istarski su obalni gradovi, iako povoljnog smještaja i geopolitičkog položaja, u prvim decenijama 16. stoljeća doživjeli veliki nazadak. Urbana su se središta našla u veoma nepovoljnom položaju zbog mletačkog političko-ekonomskog centralizma. Nije im se pružila nikakva mogućnost razvitka gospodarstva i trgovine, bilo na moru ili na kopnu.²⁷ Gradovi postaju pusti zbog epidemija raznih zaraznih bolesti, ratova ali i pravno-gospodarskog čimbenika Mletačke Republike.²⁸ Broj stanovništva znatno se mijenja, a najveće brojčane oscilacije vidljive su na primjeru Kopra. Tako je tijekom 16. stoljeća u Puli obitavalo između 500 i 800 osoba, Poreču 700 i 800 te Labinu oko 1500. U Kopru 1533. godine živi 8000 stanovnika, a tijekom godina ti podaci znatno osciliraju – 1548. godineu Kopru živi 10000 stanovnika, 1553. godine 2300 stanovnika, 1593. godine 5000 stanovnika, 1633. godine 1800 stanovnika i 1669. godine 5000 stanovnika.²⁹ Tijekom 16. stoljeća i sama Mletačka Republika postepeno gubi ulogu značajne mediteranske i trgovačke sile, stoga istarski gradovi postaju beznačajne luke u kojima je demografska krivulja u stalnom padu.³⁰ Kopar se pretvorio u „opustjeli grad pun nevjerojatne bijede i oskudice“, Umag je sve „siromašnije i nenapučenije središte“, a Novigradom se kretalo „samo nekoliko ribara i jadnika“. Pula je postala „grad-mrtvac“ u kojoj je 1623. godine živjelo 350 stanovnika od kojih je šestina bila na rubu gladi bez prihoda. Poreč „izaziva strah svakome tko u njega uđe“ sa sveukupno 150 stanovnika početkom 16. stoljeća.³¹ Otočni grad Rovinj iznimka je u pogledu ekonomskog i demografskog razvitka zahvaljujući povoljnoj klimi te činjenici da su grad zaobišle epidemije raznih zaraznih bolesti. „To je grad brodovlasnika, zemljoradnika, mornara, ribara, obrtnika i pučke sirotinje“. ³² Grad je zahvaljujući kolonizaciji i dobrim gospodarskim vezama s Venecijom nudio mnoge mogućnosti priređivanja i stalnih poslova zbog čega domaće stanovništvo tamo ostaje, a stranci se masovno doseljavaju.³³ Demografska krivulja u Rovinju u stalnom je rastu, stoga 1554. godine Rovinj ima 1798 stanovnika, 1650. godine 4000 stanovnika, a 1741. godine čak 7357 stanovnika. Zbog demografske krize i kretanja

²⁷BERTOŠAM.,1995, 742.

²⁸BERTOŠAM.,1995, 742.

²⁹BERTOŠAM.,1995, 743.

³⁰BERTOŠAM.,1995, 744.

³¹BERTOŠAM.,1995, 744.

³²BERTOŠAM.,1995, 745.

³³DOBLANOVIĆ,CRLJENKO-MOGOROVIĆ,2015,268.

stanovništva istarska su sela bila u velikoj mjeri napuštena. Takav je proces napuštanja sela najviše pogodio Puljstinu čijih je 70% sela bilo napušteno do 16. stoljeća.³⁴

8. KOLONIZACIJA

Naseljavanje Istre bio je neprekinut i trajan proces koji je provodila mletačka vlast u nastojanju da depopulirana područja naseli novim stanovništvom i revitalizira gospodarstvo. U tom je procesu nizom fiskalnih mjera mletačka vlast htjela privući doseljenike iz hrvatskih i slovenskih pokrajina u zaleđu Istre, Furlanije i Karnije te središnjeg dijela Jadranske obale. Također je težila doseljavanju stanovnika iz italskih, južnoslavenskih, albanskih i grčkih pokrajina, takozvanih gravitacijskih područja pod njenom vlašću. Mletačka je Republika najprije naseljavala koloniste na sjevernim granicama Istre i na istočnoj granici Furlanije jer su ta područja u 15.stoljeću bila najugroženija zbog stalnih provala Turaka. Bertoša izvodi zaključak kako se kronologija naseljavanja stanovništva u Istru poklapa s kronologijom turskih provala prema graničnim područjima Austrije i Venecije na sjeveru Istre i u Furlaniji.³⁵ Prestankom opasnosti od turskih napada smanjivalo se i organizirano naseljavanje sjevernih dijelova.

Međutim, nakon izbijanja sukoba između Austrije i Venecije i rata s Cambraiskom ligom te stalnih uskočkih upada najugroženijim postaje južni dio Istarskog poluotoka. Venecijanska vlast Puljstinu naseljava novim stanovništvom čija je glavna uloga bila popraviti demografsku krizu, oživjeti pustopoljine i ojačati obranu.³⁶Pula je za Mletačku Republiku predstavljala strateški i gospodarski veoma bitno područje sa svojom prostranom i dobro zaštićenom lukom, stoga je jasno kako je organizirana kolonizacija bila najviše usmjerena prema tom dijelu. Novodoseljeno je stanovništvo uživalo posebne povlastice koje mu je mletačka vlast dala. Naime, kako je u prvom planu bilo rješavanje zapuštenih zemljišnih površina tako su doseljenici dobivali zemlju koju su morali obrađivati pet godina, a usto su bili oslobođeni daće i tlake na čak dvadeset godina.³⁷Iako je Venecija snažno radila na planu poboljšanja

³⁴BERTOŠA M.,1995. 750.

³⁵BERTOŠAM.,1995, 62.

³⁶BERTOŠAM.,1995, 64.

³⁷BERTOŠAM.,1995, 87.

stanja u Puli, i dalje je u tome vidjela otvorenu opasnost za svoje interese.³⁸ Osim državne vlasti, doseljenici su bili traženi i u krugovima privatnih posjednika koji su zbog nedaća koje su snašle Istarski poluotok ostali bez radne snage na svojim zemljištima.³⁹ Iako je Istra bila na lošem glasu zbog bolesti i ratova, za mnoge je doseljenike predstavljala zemlju u kojoj su se nadali pronaći bolje i povoljnije uvjete za život.⁴⁰ Bitnu značajku predstavljaju preseljenja iz jednog mjesta na drugo (iz jedne općine u drugu) koja su uzrokovala ekonomsko-političke mjere Mletačke Republike, a bile su različite od mjesta do mjesta. Stanovništvo oštro pruža otpor novim nametnutim porezima, novačenjima i tjeranju sposobnog radnog stanovništva na tlaku odlazeći sa svojih posjeda.⁴¹ Valja naglasiti kako je proces kolonizacije uvjetovao i etničke promjene i društvene mijene u 15., 16. i 17. stoljeću.

³⁸BERTOŠAM.,1995, 68.

³⁹BERTOŠAM.,1995, 63.

⁴⁰BERTOŠAM.,1995, 65.

⁴¹BERTOŠAM.,1995, 607.

9. KRETANJE STANOVNIŠTVA OD 16. DO 18. STOLJEĆA

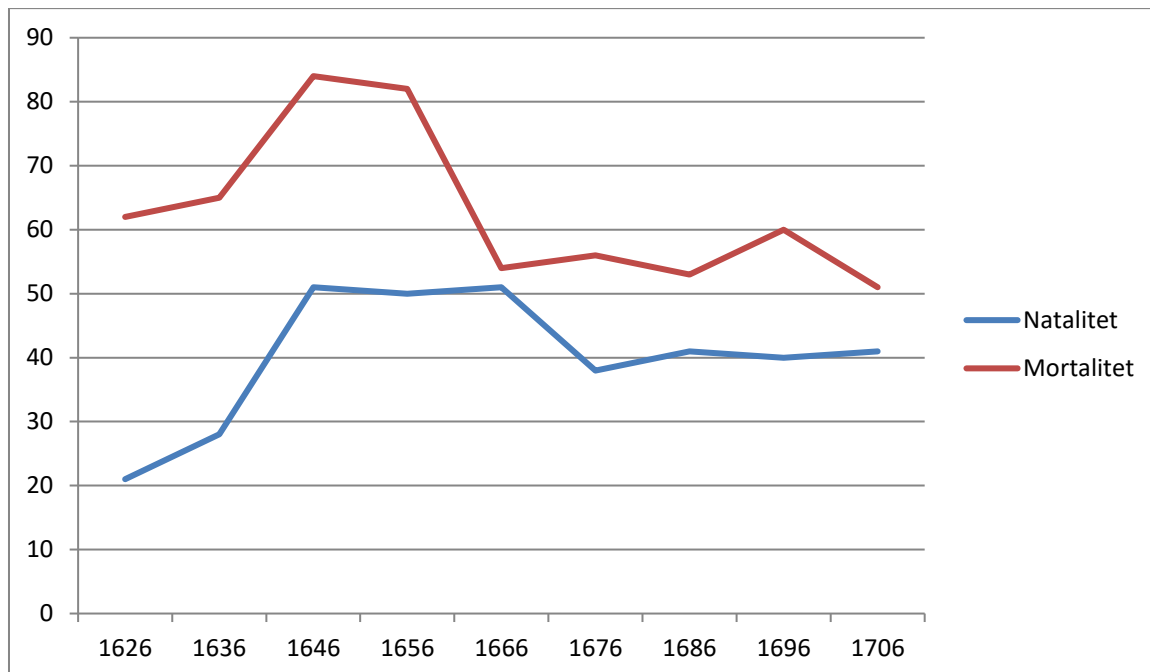
U nastavku su priloženi tablica i grafikoni koji pobliže prikazuju demografska kretanja u Istri od 16. do 18. stoljeća.

Godina	Broj pučanstva	Promjena u postocima	Godišnja promjena u postocima
1554.	52 765		
1580.	70 000	+32,66	+1,26
1601.	46 000	-34,28	-1,63
1625.	36 500	-20,65	-0,86
1649.	49 332	+35,16	+1,46
1655.	64 000	+29,73	+4,95
1669.	50 000	-21,87	-1,56
1679.	60 000		

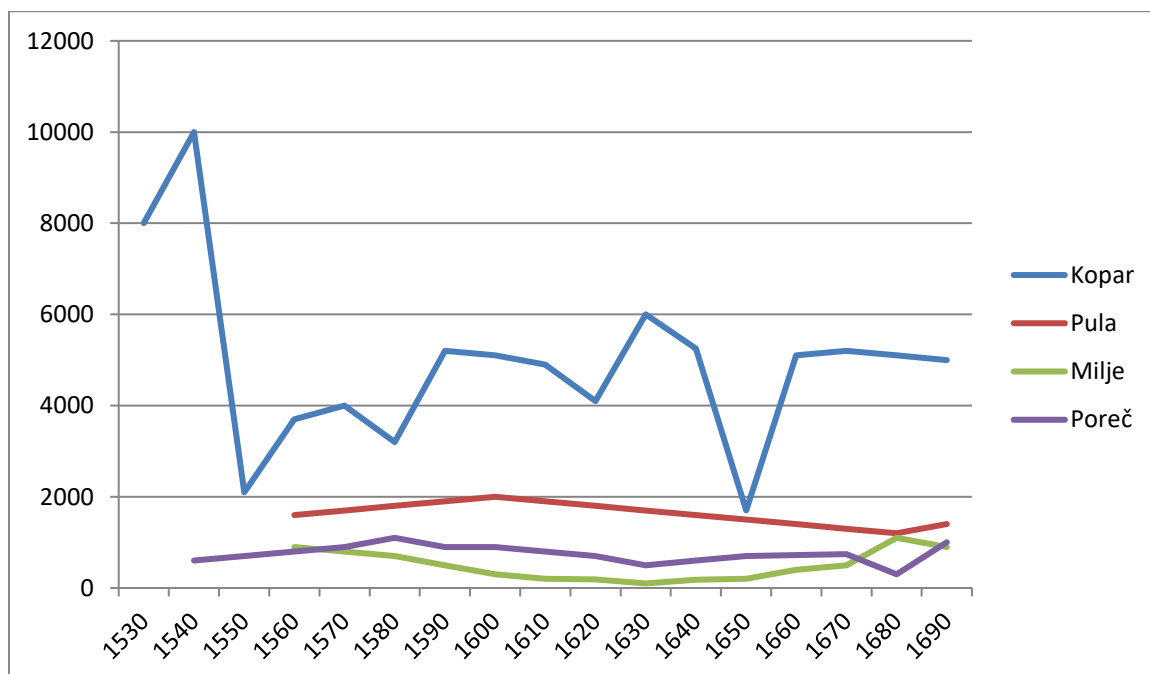
Tablica 1. Pučanstvo Istre (1554. – 1679. godine) (GROSS, BERTOŠA M., 1981, 131.)

Grafikon 1. Žiteljstvo mletačkog dijela Istre (1554. – 1741. godine) (BERTOŠA M.,1995, 745.)

Grafikon 2. Stope nataliteta i mortaliteta u Puli 1626.-1706. (BERTOŠA M.,1995,745.)

Grafikon 3. Kretanje stanovnika Kopra, Pule, Milja i Poreča 1530.-1690. (BERTOŠA M.,1995,746.)

Grafikoni prikazuju opadanje stanovništva Mletačke Istre od 16. do 18. stoljeća. Vidljiva je teška demografska kriza u koju je poluotok zapao. Od 1560. do 1625. godine dolazi do naglog pada broja istarskog žiteljstva (Grafikon 1.)⁴² Grafikon 2. prikazuje stope nataliteta i mortaliteta grada Pule čiji su podaci u potpunosti sačuvani u odnosu na druge gradove. Godine 1626. do 1641. Pula je izgubila preko dvije trećine svoga stanovništva gdje broj umrlih znatno nadvisuje broj rođenih. Da mletačke vlasti nisu provodile kolonizaciju i stalno naseljavale novo stanovništvo puljsko bi stanovništvo izumrlo.⁴³ Grafikon 3. prikazuje kretanje stanovništva u Miljama, Kopru, Poreču i Puli. Broj žiteljstva u gradovima bio je proporcionalan s gospodarskim i ekonomskim mogućnostima u 16. stoljeću. Vidljivo je kako je kolonizacija u 17. stoljeću povećala žiteljstvo tih gradova.⁴⁴

10. SASTAV ISTARSKOG STANOVNIŠTVA

Šesnaesto i sedamnaesto stoljeće za Istarski su poluotok bili kobni. Ratovi i epidemije raznih zaraznih bolesti rezultirali su naglim velikim smanjenjem broja stanovnika. Zbog manjka stanovništva pa tako i radnih ruku, istarsko selo i grad našli su se pred propasti. Kako bi to spriječili, mletačka su i lokalna vlast organiziranije počele provoditi kolonizaciju (kolonizaciju koja se provodila još od srednjeg vijeka). Naseljavanjem novog stanovništva mijenja se etnički sastav.

Najmnogoljudniji bili su Slaveni iz Dalmacije „jakih ruku i uvijek spremni na velike napore“.⁴⁵ Naseljavali su čitav mletački dio poluotoka. Zbog rasprostranjenosti, njihov je jezik postao zajednički gotovo svima. Živjeli su pretežno na selu gdje su se bavili poljodjelstvom. Također su se ondje nastanjivali Karnijci, „razboriti i štedljivi obrtnici“⁴⁶. Obrađivali su vunu, bili krojači, kovači i postolari. Ubrzo su se obogatili pa su se tako i selili u veća sela i kaštele. Furlanci su bili sezonzci koji su nakon odrađena posla većinom odlazili u svoje krajeve. Oni

⁴²BERTOŠAM.,1995, 744.

⁴³BERTOŠAM.,1995, 744.

⁴⁴BERTOŠAM.,1995, 746.

⁴⁵DAROVEC,1997,55.

⁴⁶DAROVEC,1997,55.

koji dolaze iz Grada bili su ribari i moreplovci. Naseljavali su obalne gradove i trgovali ribom. Nakon što su se obogatili kupovali bi veća imanja te su se tako postepeno stapali sa starosjediocima. Morlaci su bili stanovništvo koje su Mlečani doveli iz Dalmacije i Albanije. Iako su u početku bili nemirni te su izazivali nered i krali, s vremenom su se smirili. Zbog ratova i zaraznih bolesti korijeni istarskih starosjedioca nisu sezali dalje od dvjesto godina unazad zbog čega su se među njih mogli ubrajati npr. Firentinci i Mlečani nakon što naseljavaju mletački dio poluotoka.⁴⁷

Bezuspješno je bilo naseljavanje stanovništva iz Padove, Trevisa i Furlanije u 15. stoljeću ne samo zbog ratova i epidemija zaraznih bolesti, već i zbog sukoba sa starosjediocima.⁴⁸ Staro je stanovništvo pridošlice obilježavalo kao „furešte“ te im nisu dozvoljavali prisustvovati na važnijim događajima. Jedino što su mogli jest prihvatiti običaje starosjedioca ili odseliti. Stanovnici iz južnoslavenskih krajeva ipak su bili prihvaćeni i uspješno su se asimilirali u staro stanovništvo.⁴⁹

Na ondašnje običaje, društvene promjene i kulturu utjecaj su imali strani elementi. Romanski i talijanski bili su slabiji od brojčano snažnijeg hrvatskog i slovenskog elementa s duboko ukorijenjenom autohtonom kulturom, ali su u velikoj mjeri uspjeli zadržati kulturnu inicijativu u Istri. Neki historičari tvrde kako je Mletačka Republika provodila talijanizaciju, dok se Bertoša opredijelio za mišljenje kako je to zapravo bio spontani dugotrajni proces.⁵⁰

Na Istarskom je poluotoku Mletačka Republika zadržala istarski sustav iz srednjega vijeka prema kojem se područje na njihovom dijelu poluotoka dijelilo na gradove (kasnije biskupska središta) s višim stupnjem municipalnog uređenja na čijem su čelu bili načelnici (mletački plemići koje je imenovao Senat), urbana središta nižeg tipa s ograničenim autonomnim pravima na čijem je čelu također bio načelnik, sela čiji je glavni zastupnik bio župan te na feude koji su bili podložni feudalnim gospodarima.⁵¹

Od 17. stoljeća nadalje u matičnim knjigama umrlih i rođenih, vjenčanih i krštenih nalazi se popis raznih služba i zanimanja u gradovima. Na čelu je dvora bio knez-providur koji je oko sebe okupljao velik broj činovnika i službenika. To su bili kancelari (primjerice kancelar političkog izaslanstva) i njihovi zamjenici. Sindikse brinuo za poštivanje propisa i opskrbu

⁴⁷DAROVEC,1997,55./56.

⁴⁸BERTOŠA M.,1995,609.

⁴⁹BERTOŠA M.,1995,609.

⁵⁰BERTOŠA M.,1995,612.

⁵¹GROSS, BERTOŠA M.,1981,132.

gradskog spremišta žitarica. Upravitelj providurova dvora, dvorski fiškal (brinuo o imovini), bili su rani kneževi savjetnici. Neizostavan sloj bio je sloj tjelesnih stražara, providurova pratnja te niži činovnici za održavanje reda. Najistaknutija takva služba bili su kavaljeri, niži konjanički časnički čin (providurova pratnja koji su nadzirali i vršili uhićenja). S obzirom na mletačku imperijalističku politiku i razne ratove koji su se vodili na Istarskom poluotoku u matičnim knjigama nalazi se neiscrpan popis raznih vojnika i vojničkog osoblja koji su većinom bili stranog, a rijetko domaćeg podrijetla. Od zanimanja (bilo stranog ili domaćeg stanovništva) pojavljuju se razni obrtnici (klesari, kovači, zidari, postolari, zlatari, bačvari, papučari, pekari itd.) i ljudi ostalih zanimanja poput ribara, zvonara, vlasnika lađa, gostioničara, vrtlara i zemljoradnika. U 16. i 17. stoljeću na području mletačkog dijela Istarskog poluotoka dolazi do nestašice liječničkog osoblja i velike potrebe za istima. Liječnici (kirurzi, brijači, ljekarnici) i medicinske sestre većinom su dolazili s ostalih područja Mletačke Republike. Duhovni život nadzirali su biskupi koji su obavljali krizme, župnici čija je zadaća bila krstiti i vjenčati stanovnike, a opatice i časne sestrepomagale su župnicima u obavljanju poslova. Biskupi i viši službenici bili su stranci, dok je niže crkvene službe obavljalo domaće stanovništvo.⁵²

11. PRIMJERI GRADA PULE I KAŠTELA BALE

Grad su Pulu, još od početaka kolonizacije u 16. stoljećukoju provodi mletačka vlast, naseljavali stanovnici iz ostalih dijelova Istre, Dalmacije, Italije, mletačkih i istarskih oblasti te nekih udaljenijih europskih zemalja.⁵³ Novo je stanovništvo svojom imigracijom uvelike utjecalo na revitalizaciju grada te ga spasilo od „sigurne smrti“ koja mu je prijetila.⁵⁴ Mletačke su i one lokalne vlasti naseljavale grad od vojnika i liječnika, svećenika i klesara do zidara, dakle naseljavali su ljude raznih izučenih zanata koji su ondje bili prijeko potrebni. Tako su se primjerice vojnici u mletačkoj službi zadržavali u Puli i duže nego što je to bilo potrebno. Ženili su se istarskim djevojkama, živjeli na njihovim imanjima i u potpunosti prihvaćali tamošnje običaje.⁵⁵ U etničkom pogledu svećenički je stalež bio raznolik,⁵⁶ mnogi su biskupi, vikari i drugi visoki dostojanstvenici najčešće bili stranci dok je ostalo svećenstvo

⁵²BERTOŠA S.,2002,235.-302.

⁵³BERTOŠA M.,1995,621.

⁵⁴BERTOŠA M.,1995,623.

⁵⁵BERTOŠA M.,1995,628.

⁵⁶BERTOŠA M.,2005,68.

bilo iz gradske ili seoske sredine.⁵⁷ Osim što su se brinuli za moralne vrijednosti stanovnika Istarskog poluotoka, domaći su se svećenici morali brinuti i o etničkom sastavu stanovništva pa su tako obučavali određeni broj svećenika koji su poznavali hrvatski jezik (jedna trećina duhovnih osoba nosilo je hrvatsko prezime).⁵⁸ Također su htjeli privući mnoštvo mladih ne bi li ih učili hrvatskome jeziku. Hrvatski su jezik htjeli proširiti u uporabni svakodnevni govor iako je većina stanovnika bila dvojezična. Mnogi doseljenici (oni iz hrvatske seoske sredine) nisu znali talijanski jezik, stoga su se služili domaćim čakavskim dijalektom ili jezikom iz sredine iz koje su došli. S vremenom su naučili talijanski dijalekt koji je bio neophodan u svakodnevnom životu i tako su postali dvojezični. Talijanski je utjecaj bio veoma snažan. Visoki dužnosnici dolazili su većinom iz mletačkih pokrajina, nisu brinuli o etničkom sastavu i o kulturnim različitostima a pred predstavnikom se vlasti moralo govoriti talijanskim jezikom. Tako mnogi novopridošli stanovnici pripadaju talijanskom kulturnom krugu iskazujući to prevođenjem imena ne samo gradova i naselja, već i osobnih imena i prezimena.⁵⁹ Crkva je osim svećenika obučavala i primalje koje bi osim što bi bile prisutne na porodu bile prisutne i pri krštenju djece. Zbog toga su trebale poznavati obrazac krštenja koji je bio prisutan u Istri.⁶⁰ Najbolji primjer prihvaćanja ili neprihvaćanja tamošnjih običaja i kulture vidi se na primjeru sklapanja braka. U Puli i na Istarskom poluotoku sklapao se takozvani „brak na istarski način“ odnosno „ugovor na puljski način“ koji je bio različit od onoga „na mletački način“. Naime taj je brak bio zajednica dobara i sklapao se po načelu brat i sestra gdje su supružnici bili ravnopravni, dok se na talijanskom području držalo da žena nikako ne ulazi s jednakim pravima u brak kao muškarac.⁶¹ Staro je stanovništvo u velikoj mjeri sklapalo takve brakove, a novo nije prihvaćalo brak na gospodarskoj osnovi zbog čega takva vrsta sklapanja braka do druge polovice 17. stoljeća u potpunosti nestaje.⁶² Slučajevi poput prelaska na katoličanstvo i mješovitih brakova bili su rijetki, ali njima se pridavala velika važnost. Postoji sačuvani spis koji donosi primjer krštenja „nekoć Turkinje od sekte Muhamedove“ te je jasan pokazatelj da su strani doseljenici drugih vjera prihvaćali tamošnje običaje.⁶³ Iako su se asimilirali u istarsko autohtono društvo, doseljenici iz udaljenijih krajeva bili su dugo vremena veoma povezani sa sredinom odakle su potekli, rodbinom i prijateljima, ne zaboravljajući svoju kulturu. Dovodili su ih na vjenčanja, krštenja, pružajući im

⁵⁷BERTOŠA M.,1995,633.

⁵⁸BERTOŠA M.,2005,68.

⁵⁹BERTOŠA M.,2005,68.

⁶⁰BERTOŠA M.,1995,631.

⁶¹MOGOROVIĆ-CRLJENKO,2012,67.

⁶²BERTOŠAM.,1995,134./635.

⁶³BERTOŠA M.,1995,636.

gostoprimstvo u gradu.⁶⁴ Zaključno, iako je talijanski utjecaj u 17. stoljeću veoma jak nazočnost hrvatskog etničkog elementa postajala je sve značajnija.⁶⁵

Kaštel Bale bio je staroromansko središte u kojem je sudar kultura bio veoma izražen. U Bale su se naseljavali stanovnici iz zapadne Bosne, Hercegovine, Dalmacije, Crne Gore, Albanije, mletačkih posjeda na Levantu, iz italskih, furlanskih i venetskih pokrajina. Novo se stanovništvo ubrzo ženidbama i rodbinskim vezama počelo povezivati sa starosjediocima.⁶⁶ U ovom se dijelu također znatno osjetila talijanizacija, stoga su pridošli hrvatski i južnoslavenski stanovnici prisiljavali lokalne crkvene vlasti da postavljaju hrvatske svećenike koji će širiti hrvatski jezik i kulturu.⁶⁷ U kaštelu se prihvaćanje kulture starosjedioca i društvenih normi najjasnije vidi na primjeru sklapanja braka. Brak na baljanski način bio je brak na ekonomskoj osnovi u kojem su strogo bila određena pravila upravljanja imovinom. Takav brak sklapali su ne samo starosjedioci, već i novo stanovništvo. U matičnim knjigama kaštela spominje se više vrsta sklapanja brakova. Iduća tablica donosi zaključak kako je brak na baljanski, odnosno istarski način bio najzastupljeniji.⁶⁸

VRSTA BRAKA	BROJ SKLOPLJENIH BRAKOVA
na istarski način	963(79,7%)
na slavenski način	179(16,2%)
na mletački način	7(0,6%)
na način drugih područja	2(0,2%)
po posebnom ugovoru	40(3,3%)

Tablica 2. Vrsta i broj sklopljenih brakova na području kaštela Bale (BERTOŠA M.,1995,704.)

Bertoša tvrdi kako je „brak na istarski način“ odigrao izvjesnu ulogu u etničkoj i društvenoj povijesti Istre. Pridonosio je postupnoj etničkoj asimilaciji hrvatskih doseljenika, dok je hrvatski etnički i kulturni element zapljusnuo kaštel Bale.⁶⁹

⁶⁴BERTOŠA M.,2005,68.

⁶⁵BERTOŠA M.,2005,71.

⁶⁶BERTOŠA M.,1995,685.

⁶⁷BERTOŠA M.,1995,701.

⁶⁸BERTOŠA M.,1995,704.

⁶⁹BERTOŠA M.,1995,706.

12. ISTARSKO „BOLESNO TIJELO“

Pastoralne vizitacije i matične knjige bogat su izvor koji pruža jedinstven uvid u društvenu povijest nekog kraja, u ovom slučaju Mletačke Istre. U pastoralnim su se vizitacijama tijekom godina bilježile razne izjave svećenika, sudaca pa čak i običnih pučana i seljaka. Osnovna zadaća vizitacija bilo je provođenje tridentskih odluka i pokušaj da se nad moralnom disciplinom vrši strogi nadzor. Takva je praksa „zadirala u najintimnije detalje nečijeg života“.⁷⁰ Iz izjava raznih biskupa i svećenika može se odrediti opće stanje društva u Istri. Na Istarskom poluotoku u 16. i 17. stoljeću dolazi do mnogih dinamičnih kretanja i unutarnjih promjena pa se to razdoblje može podijeliti na tri dijela:

1. Od početka stoljeća do konca Uskočkograta (doba općeg propadanja, ratova i depopulacije)
2. Razdoblje intenzivnih migracija (doba velikih društvenih promjena)
3. Razdoblje sređivanja i prilagođavanja novih društvenih struktura⁷¹

U 16. i 17. stoljeću nastupa doba krize Mletačke Istre koju izazivaju ratovi i epidemije zaraznih bolesti. Takva situacija dovodi do opće agonije, borbe za život i moralnog propadanja pojedinca koji iz dana u dan pokušava preživjeti. Istarski su gradovi bili središta gospodarskog, prometnog i populacijskog nazatka. Vladala je gospodarska i populacijska kataklizma, a bolesti i neimaština postale su svakodnevice.⁷² U vrijeme krize i pomanjkanja sredstava za život i izvora novca mnogo je stanovnika koji su bili dužnici bratovštinama. „Ima mnogo dužnika koji ne vraćaju dugove.“ Izjava je jednog stanovnika kako su se prije gozbe čašćenja održavale stalno (prilikom izbora za župana i sl.), a sada se to čini samo dvaput godišnje.⁷³ U to je vrijeme u Istri bio zabilježen veliki broj čedomorstva, pobačaja i ostavljanja djece. Djeca su postala žrtve tadašnjeg teškog gospodarskog i ekonomskog stanja. Kada bi neki namjerno ubijali djecu, drugim je roditeljima bilo teško na životu održati gladna usta pa je i osiguravanje nasljednika bio veoma zahtjevan proces. „Smrt djeteta je u XVII. st. izazvala neusporedivo manje žalosti od uginuća nekoga grla stoke“⁷⁴ Iako je crkva strogo branila i kažnjavala čedomorstvo i pobačaje i davala zadaću svećenicima da o tome upozoravaju na misama u 16. i 17. stoljeću, to je bila veoma česta pojava. U Mletačkoj Istri

⁷⁰BERTOŠA M.,1995,715.

⁷¹BERTOŠA M.,1995,721.

⁷²BERTOŠA M.,2011,262.

⁷³BERTOŠA M.,1995,720.

⁷⁴BERTOŠA M.,1995,723.

uhodjenja i kažnjavanja heretika nisu bili strani pojmovi. U prvom su se planu našle vještice, takozvane, štrige-iscjeliteljice. Dostupni su razni izvori koji donose spise o ustrojnim progonima, kaznenim sudskim procesima i svjedočanstvima.⁷⁵ Štrige-iscjeliteljice dolazile su iz nižih slojeva istarskog društva koje su se uklapale u mentalnu strukturu tradicionalne nacionalne kulture.⁷⁶ Već sredinom 17.stoljeća sve se manje bilježi i o njima priča. To je ujedno bilo i razdoblje kradljivaca, psovača, preljubnika i bludnica koje često piju, plešu i ne poštuju crkvene doktrine. Takvi su bili strogo kažnjavani i stavljeni na stup srama. Svjesni kratkoće života u to doba, istarski stanovnici koje je rijetko zaobišla bolest ili rat, maksimalno su uživali u preostalim dobrima ovoga svijeta. Jedan od primjera je i stupanje u intimne odnose prije braka. Istarski svijet u malom obilježava „tamni ponor ljudske psihe“⁷⁷ pa tako perverzije, incest i ludilo nisu bili strani i rijedak pojam.⁷⁸

Kolonizacija je izazvala velike socijalne, političke i populacijske poremećaje te kao posljedicu ostavila teško uklapanje novopridošlih stanovnika u etničku/mentalnu sliku tamošnjeg stanovništva zbog čega među njima dolazi do stalnih sukoba. Uz to vlada opća neimaština, borba za egzistenciju, a uništena je i ljetina. Takvo je stanje „plodno tlo“ za razvitak razbojništva u gradovima, ali i ruralnog banditizma. Problem prihvaćanja stranih običaja vidi se prilikom doseljavanja stanovništva iz Crne Gore, Hercegovine, Mletačke Albanije, Zapadne Bosne i Dalmatinske Zagore koje sa sobom nose svoje „moralne kodekse“ o „pljački kao uobičajenom načinu privređivanja“.⁷⁹ Takav mentalitet došljaka istarsko stanovništvo nije prihvaćalo znajući da takav „model“ nije mogao funkcionirati. U ruralnom su se pak banditizmu mogli uočiti duboki socijalni korijeni. Život na rubu vodio je u razbojništvo. Tako neki razbojnici zapravo uopće nisu bili zlikovci. Teško stanje u kojem su se našli odvelo ih je u sukob sa zakonom. Krađe i otimanje imovine postaje sve češće, a nije manjkalo ni ubijanja ljudi, fizičkog nasilja, otmica djevojaka i udovica te napada na predstavnike vlasti. Oružana pratnja progonitelja zlikovaca bila je preslaba, lokalna je policija bila nepouzdana, a zatvori su bili trošni. Tako su rektori gubili sav nadzor nad svijetom delinkvencije. obraćajući se Senatu i Vijeću desetorice pokušali su donijeti zakone i kazne kako bi ublažili i umanjili postojanje zlikovaca. Postojali su razni statuti koji su pokušali kontrolirati društveni život, a kazne su bile drakonske. Jedna od kazni bila je protjerivanje osuđenika i isključivanje iz društvenog života, međutim tu se Mletačka Republika susrela s

⁷⁵DAROVAC,1997,56.

⁷⁶BERTOŠAM.,1995,730.

⁷⁷BERTOŠA M.,1995,734.

⁷⁸BERTOŠA M.,1995,713-735.

⁷⁹BERTOŠA M.,2011,264-265.

problemom nenastanjenosti svog dijela Istre. Godine 1657. donijeta je odluka o ukidanju progonstva ali se zato ubirala velika novčana globa. Osuđenici su se zatvarali u zatvore kako bi nakon odslužene kazne ostali na tom području. Iako su se vlasti žestoko borile protiv delinkvencije takav se problem nastavlja i u 18. stoljeću.⁸⁰

Teško stanje na mletačkom je dijelu Istarskog poluotoka „izazvalo osjećanje nemoći i slabljenje moralnih stega do te mjere da su razbojništvo, pljačka i opća razbludnost postali svakodnevna pojava.“⁸¹ Iako je podestat i kapetan KopraZuan Gabriele Istru opisao kao „bolesno tijelo“ ona je ujedno predstavljala zemlju čudesne kombinacije ljepote i užasa zbog svojih „vizualnih ljepota i hedonizma oka“⁸²

⁸⁰BERTOŠA M.,2011,251-380.

⁸¹BERTOŠA M.,2011,469.

⁸²BERTOŠA M.,1993,24.

13. ZAKLJUČAK

Za istarsku su povijest veoma kobna bila 16. i 17. stoljeće. Pod mletačkom je vlasti Istarski poluotok preživio velika stradanja. Ratovi Mletačke Republike s Austrijom i Cambraiskom ligom iza sebe su ostavili mnoge razrušene gradove i sela iz kojih ljudi bježe te velike ljudske žrtve. Takvom stanju svakako ne pomažu prodori Turaka ni „malo ledeno doba“.

Sve su to činitelji koji izazivaju nagli demografski pad. Neki su se gradovi našli pred izumiranjem. Na takvo stanje lokalne su vlasti a i one mletačke reagirale organiziranom kolonizacijom. Na Istarski poluotok naseljavaju stanovnike iz ostalih dijelova Hrvatske, Italije, Bosne, Hercegovine, Albanije, Crne Gore i nekih udaljenijih europskih zemalja.

Demografska su kretanja izazvana depopulacijom i kolonizacijom izazvala promjenu etnička sastava Istarskog poluotoka. Dolazi do sudaranja raznih kultura i borbe za prednost u Istri. Iako se talijanski utjecaj veoma osjetio, hrvatska i južnoslavenska kultura te ona istarskih starosjedioca i društvene norme nadjačavaju sve ostale. Iako je prihvaćalo tamošnje običaje novo stanovništvo dolazi u sukob sa starosjediocima. Za takvo shvaćanje promjena najbolji su nam spisi iz matičnih knjiga o sklapanju brakova i to onih na „istarski način“.

Zbog teškog stanja izazvanog ratovima, gladi, borbom za egzistenciju i sukoba „starog“ i „novog“ stanovništva dolazi do rađanja razbojništva koje vlasti teško kontroliraju. Ne bi li preživio, pojedinac se bori svih sredstvima i snagama što dovodi do poremećenih društvenih odnosa koji se nastavljaju i u razvijenom novom vijeku mletačkog dijela Istarskog poluotoka.

14. POPIS PRILOGA

Grafikon 1. Žiteljstvo mletačkog dijela Istre 1554.-1741. (Miroslav BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije XVI.-XVIII. stoljeće*), ZN“ŽAKAN JURI“, Pula, 1995., 745 str.)

Grafikon 2. Stopa nataliteta i mortaliteta u Puli 1626.-1704. (Miroslav BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije XVI.-XVIII. stoljeće*), ZN“ŽAKAN JURI“, Pula, 1995., 745 str.)

Grafikon 3. Kretanje stanovništva Kopra, Pule, Milja i Poreča 1530.-1690. (Miroslav BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije XVI.-XVIII. stoljeće*), ZN“ŽAKAN JURI“, Pula, 1995., 746 str)

Karta 1. Posjed Mletačke Republike i Austrijske kuće u Istri 16.-18.st. (Miroslav BERTOŠA, Mirjana GROSS, *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20.stoljeća*, Sveučilišna naklada Liber, 1981., 128 str.)

Tablica 1. Pučanstvo Istre (Miroslav BERTOŠA, Mirjana GROSS, *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20.stoljeća*, Sveučilišna naklada Liber, 1981., 131 str.)

Tablica 2. Vrsta i broj sklopljenih brakova na području kaštela Bale (Miroslav BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije XVI.-XVIII. stoljeće*), ZN“ŽAKAN JURI“, Pula, 1995., 704 str.)

15. LITERATURA

Miroslav BERTOŠA, *Doba nasilja, doba straha. Vojnici-pljačkaši, seljaci-razbojnici i doseljenici-razbojnici u Istri XVII. i XVIII. stoljeća*, DURIEUX, Zagreb, 2011.

Miroslav BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije XVI.-XVIII. stoljeće*), ZN“ŽAKAN JURI“, Pula, 1995.

Miroslav BERTOŠA, *Istra između zbilje i fikcije*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1993.

Miroslav BERTOŠA, *Pula: tri tisućljeća mita i stvarnosti*, C.A.S.H., 2005.

Miroslav BERTOŠA, Mirjana GROSS, *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*, Sveučilišna naklada Liber, 1981.

Miroslav BERTOŠA, Josip VRANDEČIĆ, *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novome vijeku*, Leykam, Zagreb, 2007.

Slaven BERTOŠA, *Život i smrt u Puli*, Matica Hrvatska, Pazin, 2002.

Darko DAROVEC, *Pregled Istarske povijesti*, C.A.S.H., Pula, 1997.

Marija MOGOROVIĆ-CRLJENKO, *Druga strana braka*, Srednja Europa, Zagreb, 2012.

MOGOROVIĆ-CRLJENKO Marija i DOBLANOVIĆ Danijela, *Stanovništvo Rovinja prema najstarijoj matičnoj knjizi vjenčanih (1564. – 1640.)*, *Povijesni prilozi*, vol. 49, br. 49, 2015, str. 239-272. <https://hrcak.srce.hr/152678>. (preuzeto 14.09.2019.)